

Atyniadau'r Pererinion

Roedd llwybrau'r pererinion yn arwain i ardal Aberdaron trwy Anelog ac Uwchmynydd o'r gogledd o gyfeiriad Clynog Fawr ac o'r de a'r dwyrain trwy Abererch a Llanengan. Byddent yn cymryd seibiant ym mhen draw Llŷn cyn croesi'r Swnt peryglus i Ynys Enlli ac yn amlach na pheidio yn aros am dywydd ffafriol i hwyllo. Ond byddai digon o atyniadau yn yr ardal i ddyfnhau eu profiadau ysbrydol cyn cyrraedd Enlli. Câi Ynys Enlli ei hystyried yn Rhufain Cymru ac roedd tri ymweliad ag Enlli'n gyfystyr ag un ymweliad â Rhufain.

Roedd y pererinion cynharaf wedi darganfod llecyn arbennig i encilio iddo ar lethrau mynydd Anelog a sefydon nhw glàs yno. Dyma, mae'n debyg, leoliad Capel Anelog (SH 15592745) un o gapeli coll cynnar Llŷn. Yno cafodd Cerrig Anelog eu darganfod sy'n dystiolaeth fod Cristnogion yn yr ardal yn y 5/6edG. Ar un ohonynt caiff Senacus, yr offeiriad, a llu o'i gyfeillion eu coffáu ac efallai fod amryw o'r pererinion bregus a fethodd gwblhau'r daith i Enlli yn eu plith.

O gyfeiriad mynydd Anelog llifa afon Saint i Aberdaron. Byddai cyfle i yfed o ddŵr meddyginiaethol Ffynnon Saint

(SH 16542671) a myfyrio wrth Allor Hywyn. Hon ydi'r garreg fawr wastad ger y ffynnon a gafodd ei chwalu wrth godi'r bont gerllaw.

Rhaid fyddai ymweld â Ffynnon Fair (SH 13952519) ar fin Swnt Enlli yn Uwchmynydd. Yno byddent yn craffu am olion carnau ceffyl Mair ac olion ei bysedd yn y creigiau cyn yfed o'i dŵr sanctaidd cyn dringo'n ôl i fyny Grisiau Mair.

Ar y gwastad rhwng Mynydd Mawr a Mynydd Gwyddel roedd Capel Mair (SH 13922534) ac yno câi cyrff y meirw eu cadw wrth ddisgwyl am dywydd ffafriol i groesi i'w claddu yn Enlli.

Roedd llety i'w gael yn y Gegin Fawr yn Aberdaron neu yn Cwrt, Uwchmynydd – fferm oedd yn osgoi talu'r degwm am ei bod yn lletya pererinion.

Ar dywydd teg byddai cychod yn aros amdanynt ym Mhorth Meudwy (SH 16302552). Mae'r enw hwn a Bodermud gerllaw yn cyfeirio at feudwyaeth y pererin. Gallent hefyd hwyllo ar bob llanw a yn union ar draws y Swnt o Ffynnon Fair i Fae'r Nant ar Enlli.

Pererindota yn Llŷn

Nid y man cychwyn ond profiadau'r daith a phen y siwrnai sy'n bwysig i'r pererin.

Roedd pererindota yn bod cyn y cyfnod Cristnogol a gallwn ddyfalu y byddai pobl yn talu gwrogaeth i'r penaethiaid wedi'u claddu mewn cromlechi, carneddi ac o bosib o dan feini hirion. Byddent yn ymweld ar adegau penodol o'r flwyddyn, yn arbennig ar hirddydd haf a symudiad arwyddocaol cytser.

Roedd arbenigrwydd meddyginiaethol neu ddawn broffwydol yn perthyn i ddŵr ffynhonnau neilltuol, a chred neu ofergoel yn peri i'r safle ddatblygu'n lle sanctaidd. O dipyn i beth fel y lledaenodd Cristnogaeth mabwysiadodd y Cristnogion cynnar arferion a thraddodiadau'r gymuned baganaidd.

Roedd ofergoel, chwedl, ofn a diniweidrwydd yn rheoli, ac ansicrwydd a breuder bywyd yn ddychryn. Credent mai cosb am bechod oedd salwch ac anabledd.

Ond daeth yr offeiriaid Cristnogol, y 'seintiau cynnar' i'w plith a chynnig gobaith. Wrth ymweld â manau penodol ac yfed dŵr y ffynnon sanctaidd daethant i gredu y caent wellhad o'u hafiechydon a maddeuant am eu pechodau. Pe cosbent eu hunain yn ystod y daith a derbyn penyd gan offeiriad byddai hynny'n hyrwyddo'r adferiad.

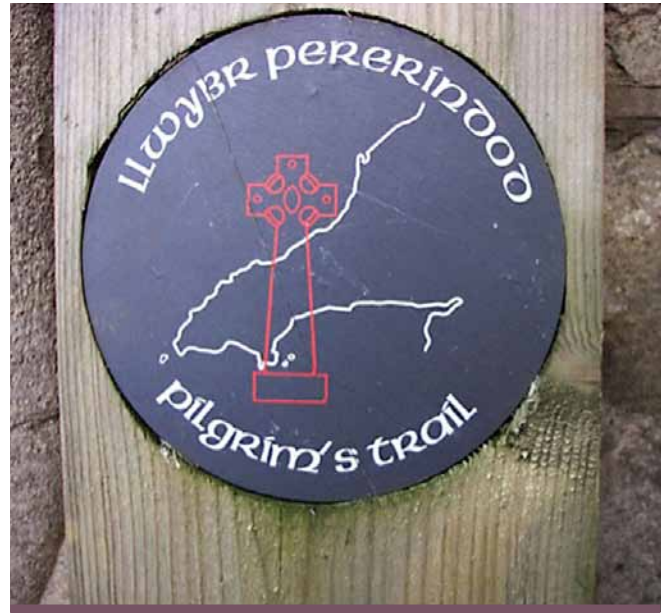
Roedd yn haws cael trefn ar eu bywydau wrth dorri cysylltiad â'u cymdeithas a neilltuo am gyfnod i weddïo.

Dyna oedd atyniad yr ynys ar y gorwel welodd Cadfan o'i gell yn Nhywyn, Meirionnydd. Llwyddodd i berswadio'i ddilynwyr encilio i Ynys Enlli. Buont yn cenhadu ar eu taith a sefydlu llannau, yn amlach na pheidio o fewn cyrraedd ffynhonnau. Datblygodd clas mynachaid ar lethrau Mynydd Anelog a buan y daeth pendraw Llŷn yn atynfa i offeiriad ac y datblygodd Ynys Enlli yn lle sanctaidd.

Lledaenodd dylanwad dilynwyr Cadfan y tu allan i Llŷn a daeth Beuno a'i ddilynwyr yntau a dylanwadu'n drwm ar gymunedau Llŷn.

Mae'r eglwysi a'u saint, y ffynhonnau sanctaidd ac olion Cristnogaeth gynnar sydd i'w gweld yn Llŷn heddiw yn tystio bod pererinion yma yn y canrifoedd cynnar a bod eu hanes yn parhau i gyfoethogi'r ardal

Llwybr y Pererinion (Gogledd)

Byddai'r pererinion cynnar yn casglu yng Nghlynnog Fawr, (SH 4145049690) i baratoi at gyfer y daith flinedig dros yr Eifl ac ymlaen Ynys Enlli. Roedd bri ar bererindota yn Llŷn.

Beuno sefydlodd Eglwys Clynnog. Roedd yn sant a ddylanwadodd yn fawr ar Gristnogaeth gynnar yng ngogledd-orllewin Cymru. Roedd ganddo lu o ddilynwyr ac un o'r rhain oedd Aelhaearn a sefydlodd Eglwys Llanaelhaearn Rhaid oedd galw yno a thorri syched yn Ffynnon Aelhaearn cyn dringo at Fwlch yr Eifl.

Dewis arall fyddai dilyn godre Moel Carnguwch ac ymweld ag Eglwys Carnguwch, un arall o lannau Beuno.

Beuno sefydlodd Eglwys Pistyll hefyd, a gellwch ddal i deimlo naws y canrifoedd cynnar yn yr eglwys heddiw. Ar yr allt wrth adael yr eglwys i gyfeiriad Nefyn mae carreg â chroes arni.

Yn Llanfair yn Nefyn yn y Canol Oesoedd roedd mynachlog sydd wedi rhoi ei enw i Stryd y Mynach ac mae Amgueddfa Forwrol Nefyn yn yr hen eglwys. Yn Stryd y Ffynnon mae Ffynnon Fair rhwng dwy eglwys Nefyn.

Nefyn i Aberdaron roedd y pererinion yn gallu dilyn yr arfordir. Byddent yn mynd heibio Eglwys Tudweiliog a Ffynnon Cwyfan ac yna ymlaen i Eglwys Llangwnnadr. Wedyn, trwy blwyf Bodferin, lle mae safle Eglwys Bodferin, ac ymlaen i Aberdaron.

Neu o Nefyn gallent hefyd fynd heibio Ffynnon Gybi Bach, wrth odre Garn Boduan ac nid yw Eglwys Boduan ymhell. Heibio Eglwys Ceidio wedyn ac ymlaen i gyfeiriad Garn Fadrun ac ymweld ag Eglwys Llandudwen a'i ffynnon rinweddol. Wedi mynd heibio Eglwys Bryncroes a ffynnon Fair ymlaen i Aberdaron a chael cyfle i fynd i Ynys Enlli i ymweld â'r atyniadau sanctaidd.

Eglwys Penllech (SH 220344)

Eglwys foel, syml wedi'i hail-doi yn ddiweddar yw hi.

Dim ond yn achlysurol iawn y caiff gwasanaethau eu cynnal yn eglwys Penllech bellach a chaiff ei gwarchod gan 'Gymdeithas Eglwysi Digyfaill'.

Eglwys Santes Fair ydi hi er bod cyfeiriadau ati hefyd fel eglwys Sant Belyn. Does dim gwybodaeth am Belyn, ond roedd Belyau yn un o ferched Brychan Brycheiniog ac yn chwaer i Nyfain (Nefyn). Yn ymyl yr eglwys mae tŷ o'r enw 'Tyddyn Belyn'. Bydd ar agor bob amser.

Yn ei mynwent mae bedd Y Parchg. J Bodfan Annwyl, gweinidog, awdur a golygydd Geiriadur Cymraeg-Saesneg Spurrell. Bu'n byw ym Mryn Bodfan (Nant), Llangwnnadr.

Eglwys Llangwnnadr (SH 20883324)

Ym mur allanol deheuol yr eglwys mae croes ag arlliw o gochni ynddi. Y gred yw ei bod yn nodi safle bedd Gwynhoedl, nawddsant yr eglwys. Ar golofn yn yr ochr ogleddol mae argysgrif yn nodi ei feddrod.

Yn Oriel Glyn y Weddw mae carreg ac arni'r arysgrif VENDESETL, sef Gwynhoedl. Cafodd ei darganfod yn Nhir Gwyn, Llannor ac mae'n nodi man claddu Gwynhoedl. Tybed a gafodd ei fedd ei symud i'r fan honno o Langwnnadr?

Mae cyfeiriad at ddarn o dir 'Nantwyneydel' oedd yn perthyn i abaty Enlli yn 1252 a chyfeiriad at gapel yma yn 1504. Does dim sôn am eglwys.

Oherwydd ei phoblogrwydd fel man ymgynnull i bererinion ar y ffordd i Ynys Enlli bu'n rhaid treblu maint yr Eglwys yn yr 16egG. Cafodd yr arcêd ogleddol ei chodi yn 1520 ac mae arysgrif yn cyfeirio at hynny, sef 'HEC EDES EDIFICATA EST IN ANNO DNT IHRO. Hefyd cafodd yr ale deheuol ei godi. Mae coed y to'n dyddio o'r un cyfnod. Cafodd ei atgyweirio dan gyfarwyddyd Henry Kennedy yn 1850 a chafodd y sgrin ei thynnu –dylanawad Mudiad Rhydychen.

Mae cerrig beddau yn yr eglwys ac yn y fynwent i goffâu'r teulu Lloyd, Nantgwnadr. Yn yr eglwys mae replica o gloch llaw Geltaidd o'r 9-10edG – y gwreiddiol yn Amgueddfa Cymru, Caerdydd.

Ar y mur mewnol gogleddol mae allwedd i'w defnyddio mewn priodasau pan na fedrai'r pâr priod fforddio modrwy.

Yn y fynwent mae carreg fedd i goffâu Griffith Griffiths, Methlem a fu farw yn 1746 ac yntau wedi byw yn ystod teyrnasiad naw brenin/brenhines Lloegr.

Mae beddau Meddygon y Ddafad Wyllt, sef Griffith Griffith, Siop Penygraig a'i fab Owen fu'n trin y salwch am flynyddoedd yno. Hefyd bedd Jennie Jones, Tŷ'r Ysgol, awdur *Diliau Dyli* a'r cymeriad Porci yn y comic *Hwyl*.

Dros yr afon mae Ffynnon Gwynhoedl a Chae Eisteddfa lle byddai'r pererinion yn gorffwys ar eu taith.

Eglwys Bodferin (SH 17303150)

Dim ond ei safle sydd i'w weld.

Mae plwyf Bodferin rhwng plwyfi Llangwnnadr ac Aberdaron, yn blwyf heb na choeden, gefail nag eglwys, yn ôl y sôn. Ond bu yma unwaith eglwys a'r cyfan sy'n aros yw carnedd a chodiad tir bychan i nodi'r safle. Yng nghanol yr 20edG. roedd rhai o'i muriau yn dal i sefyll.

Mae'r cyfeiriad cyntaf at 'Lanerin' yn 1254 a 'Bodveryn' yn 1535. Roedd Sant Merin o'r 6edG. yn frawd i Gwynhoedl, nawddsant Llangwnnadr, ac yn fab i Seithennyn, ceidwad dorau Cantre'r Gwaelod.

Caiff ei gysylltu â Lanmerin a Plomelin yn Llydaw a St Merryn yng Nghernyw.

Yr eglurhad am yr enw efallai yw Bod + Merin.

Yn ôl yr hanes ymosododd ysbeilwyr ar yr eglwys a'i dinistrio. Wrth iddo ddianc, wedi iddo ddwyn y gloch, a neidio dros agen ger Porth Ferin gollyngodd y lleidr hi. Dyna'r esboniad am yr enw Llam y Lleidr.

Mae 'Hanes Eglwysi a Phlwyfi Llŷn' yn honni bod yr eglwys hon wedi'i dinistrio gan ysbeilwyr yn yr un cyfnod â phan gafodd Capel Mair ei chwalu yn Uwchmynydd. Pan aeth y ffermwr ati i glirio'r adfail er mwyn defnyddio'r tir cafodd ei daro'n wael ac ni weithiodd o gwbl wedyn. Hyn meddir, am iddo ymyrryd â'r eglwys. .

Gerllaw mae Porth Ferin a Phorth Iago a'u henwau yn awgrymu bod cysylltiad crefyddol.

Heb fod ymhell cafodd eglwys newydd i Sant Merin ei chodi yn 1900 ond bellach tŷ ydyw.

Eglwys Aberdaron (SH 17322637)

Hywyn yn y 6edG sefydlodd yr eglwys yn Aberdaron. Roedd yn un o ddilynwyr Cadfan, abad cyntaf Ynys Enlli, a nai i'r Brenin Arthur.

Hon oedd prif eglwys Llŷn, y gyfoethocaf ac iddi gefndir mynachlogaidd. Symudodd y clàs yma o Anelog yn y 13egG gan gadw'r cytundeb â myneich Enlli ynglŷn â thiroedd.

Y mur gogleddol yw rhan hynaf yr eglwys yn dyddio o'r 12edG. Mae'r porth Normanaidd hardd yn nodweddiadol o bensaerniaeth y cyfnod. Cafodd y gweddill ei godi'n gynnar yn y 16egG wrth iddi gael ei ehangu ar gyfer y pererinion ar eu taith i Enlli.

Oddi yma tua 1094 llwyddodd Gruffudd ap Cynan, gyda chymorth y canoniaid, ffoi i lwerddon pan oedd y Normaniaid yn ei erlid. Yn 1115 derbyniodd Gruffydd ap Rhys seintwar yn yr eglwys cyn dianc i ddyffryn Tywi pan oedd Gruffudd ap Cynan ar ei ôl.

Yn hanner cyntaf y 19egG roedd erydiad y môr yn bygwth yr adeilad a chafodd Eglwys Newydd ei chodi uwchben Aberdaron. Ond yn fuan dychwelyd i eglwys Sant Hywyn wnaeth y plwyfolion.

Cafodd y gwaith ar yr adeilad ei orffen yn 2013 a'r gobaith yw y bydd hyn yn adfer adeilad a fu mor ganolog yn hanes pererindota ar hyd y canrifoedd.

Yno mae Cerrig Anelog y ddwy garreg o'r 5/6edG sy'n tystio fod Cristnogaeth wedi cyrraedd Llŷn yn gynnar. Mae bedyddfaen yr eglwys yn dyddio o'r 15edG.

Mae creithiau ar un o'r pileri yn brawf bod milwyr Cromwell wedi hogi eu cleddyfau yn yr adeilad yn ystod y Rhyfel Cartref.

Bu'r bardd R S Thomas yma'n offeiriad o1967 hyd 1978 ac mae arddangosfa o'i fywyd a'i waith yn yr eglwys.

Eglwys Newydd Aberdaron (SH 17532725)

Cofnododd Hyde-Hall yn 1809-11 fod rhan o eglwys Sant Hywyn Aberdaron, fel amryw o eglwysi Llŷn, mewn cyflwr difrifol er eu bod yn cynnal ysgol mewn un rhan ohoni.

Gan fod y môr yn erydu'r fynwent ac yn peryglu'r adeilad penderfynon nhw godi eglwys newydd ar dir Bodernabwy ym mhen uchaf y pentref.

Adeilad cwbl wahanol oedd hwn ac roedd llawer yn feirniadol o'i bensaerniaeth. Cafodd ei agor yn 1841 ond ni fu'n boblogaidd a dychwelodd y plwyfolion yn fuan i eglwys Sant Hywyn.

Yma mae mynwent Aberdaron ac yn yr eglwys y caiff gwasanaethau angladdol eu cynnal.

Llwybr y Pererinion (De)

Daeth Cadfan o Lydaw yn y 6edG a sefydlu eglwys yn Nhywyn, Meirionnydd. Gydag ef daeth nifer o ddilynwyr, fel Cynon, Padarn, Lleuddad, Gwyndaf, Tanwg a Maelrhys.

Efallai i Gadfan sylwi ar ynys ar y gorwel a'i gweld fel lle delfrydol i encilio iddi. Ynys Enlli oedd honno ac wedi pererindota tuag ati sefydlodd gymuned o fynachod sydd wedi parhau'n gyrchfan i bererinion hyd heddiw.

Mi fyddai'r pererinion cynnar wedi dilyn arfordir bae Ceredigion.

Sefydlodd un o'i ddilynwyr, Tanwg gell a ddatblygodd i fod yn Llandanwg. Roedd yma gapel gorffwys cyn cario'r cyrff dros y môr i Ynys Enlli.

Byddai'r pererinion hefyd yn ymweld â'r eglwys ar Ynyscynhaearn, a oedd yn ynys y pryd hynny, wedi'i sefydlu gan Cynhaearn, un o ddisgyblion Beuno. Yn Llanystumdwy roedd delw enwog o'r Forwyn Fair.

Byddai rhai am ymweld â Ffynnon Gybi, un o'r ffynhonnau meddyginiaethol enwocaf cyn aros am ysbaid yn Abererch.

Byddent wedi cadw o'r gors lle mae Pwllheli nawr a mynd trwy Deneio ar dir uwch cyn galw yn Eglwys Penrhos a chael croeso a seibiant ym Mhenyberth. Yna galwent yn Llanbedrog cyn mynd am Forfa Neigwl lle'r oedd Llangian ac yn arbennig Llanengan. Yma byddent yn coffáu Engan (Einion), brenin Llŷn a roddodd Ynys Enlli i Cadfan i sefydlu encilfa arni.

Y llwybr byrraf wedyn fyddai mynd dros Fynydd Rhiw a chael galw yn yr eglwys yno ac yn Ffynhonnau Aeliw a Saint cyn disgyn i Eglwys Llanfaelrhys ac ymlaen i Aberdaron.

Ond byddai dewis arall ym Morfa Neigwl, sef mynd heibio Eglwys Llandygwning a Botwnnog, ymlaen trwy Fryncroes ac i Aberdaron. Yn amlach na pheidio byddai rhaid iddynt aros am dywydd teg i groesi'r Swnt ond roedd digon o atyniadau yn yr ardal i'w cadw'n ddiddig.

Y Ffynhonnau Sanctaidd

Ffynnon Saint, Rhiw

Mae nifer helaeth o'r ffynhonnau yn Llŷn wedi'u lleoli ar Lwybrau Pererinion Enlli sy'n arwain i ben daw Llŷn. Roedd ganddynt ffydd yn eu gallu meddyginiaethol a hawdd dychmygu'r pereinion yn llusgo'n flinderus yn eu gwendid tuag atynt. Gwyddom am rai o'r ffynhonnau ond aeth cyfrinachau'r lleill ar goll ers canrifoedd.

Roedd y ffynhonnau'n bodoli cyn dyfod Cristnogaeth a chyn sefydlu eglwysi hynafol Llŷn. Maent yn dangos ble roedd safleoedd sanctaidd ein cyndadau paganaidd a gweithgareddau Canoloesol.

Roedd cred ein cyndadau yng ngalluoedd dŵr y ffynhonnau wedi ei wau yn dynn wrth eu credoau crefyddol. Ond bellach, o ganlyniad i ddyllanwad Piwritaniaeth, ofergoeldd yw hyn. Mewn llythyr, anfonodd Ieuan Llŷn at Dafydd Ddu Eryri yn 1796 gan sôn am Ffynnon Fair, Uwchmynydd a bod ôl carn ceffyl yn y graig.

Roedd defod a seremoni wrth yfed neu ymolchi yn y dŵr yn hanfodol fel yn Ffynnon Gybi a Ffynnon Beuno. Mae meddygon yn deall pam bod Meddyges Bryn Canaid yn Uwchmynydd yn defnyddio dŵr Ffynnon Saint.

Roedd cryn bwysigrwydd i ffynhonnau mewn diwylliannau a gwareiddiad byd eang. Y gred oedd bod duwiau yn byw mewn ffynhonnau a llynnoedd a chaent hwy eu haddoli yn ogystal ag afonydd. O ganlyniad roeddent yn gyrchfan offrymu, yn fannau cynnal seremonïau a'r dŵr yn aml yn feddyginiaethol. 'Duwies Fawr' a 'Duwies Fach' oedd afonydd Dwyfor a Dwyfach.

Mae amrywiaeth ddifyr iawn ymhlith ffynhonnau Llŷn – yn eu henwau, eu natur a'u nodweddion

Ffynhonnau Sanctaidd Lleol

Ffynnon Saint, Aberdaron

Ffynnon Saint, Aberdaron: (SH 16532671)

Cyfarwyddiadau: *Dilynwch y ffordd o Aberdaron i Uwchmynydd. Mae'r ffynnon i'w gweld ar y dde i'r gyffordd gyntaf.*

Dyma ffynnon enwog iawn yn ei dydd fel mae ei henw'n awgrymu. Mae'n ffynnon feddyginiaethol a byddai Meddyges Bryn Canaid yn defnyddio ei dŵr i wella amrywiaeth o anhwylderau.

Mae cyfeiriadau yn enwau'r ffynhonnau at eu natur a'u cysylltiad â'r pererinion.

Ffynnon Lleuddad, Llangwennadl (SH 29163273)

Cyfarwyddiadau: *Dilynwch lôn fferm Carrog, ger Mynydd Cefnamwlch oddi ar B4417 (Tudweiliog – Llangwennadl). Mae ar dir y fferm.*

Mae hon wedi'i henwi ar ôl Lleuddad, ail Abad Ynys Enlli ac dywedwyd ei bod yn gallu gwella amrywiaeth o glefydau ar ddyn ac anifail. Nepell mae tŷ o'r enw Bryn Lleuddad, caeau gyferbyn â chapel Ynys Enlli yn Gerddi Lleuddad ac mae Ogof Lleuddad yng nghyffiniau Aberdaron.

Ffynnon Fair

Cyfarwyddiadau: *Dilynwch y ffordd gul o Aberdaron a thrwy Uwchmynydd. Ar odre Mynydd Mawr ar dir yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol gallwch barcio yn SH 142256.*

Dilynwch lwybr a grisiau rhwng Mynydd Gwyddel (SH 142252) a Mynydd Mawr (SH140269) i lawr at lefel y môr. Mae'r gwymon gwyrdd ar y graig ar y dde yn dangos ei lleoliad.

Rhaid cymryd pwyll wrth fynd i lawr y grisiau serth.

Ffynnon Fair ydi un o ffynhonnau enwocaf Cymru. Caiff ei chysylltu â Llywbr y Pererinion ac er nad oes traddodiad sy'n cyfeirio at rinwedd ei dŵr, eto mae iddi nodweddion hynod iawn.

Er bod gwymon gwyrdd yn tyfu arni, sy'n tystio mai dŵr croyw sydd yma, bydd y môr ar lanw uchel yn golchi drosti.

Mae'r gred ei bod yn ffynnon sy'n ateb dymuniad yn parhau a phrawf o hynny yw'r darnau arian yn ei gwaelod. Dywed traddodiad y câi merch ifanc ei dymuniad pe gallai gwpanu dŵr ohoni yn ei dwylo a'i gario i fyny'r grisiau heb golli diferyn.

Ond mae iddi ei chysylltiadau sanctaidd a hynny sydd wedi rhoi iddi ei henw. Arferai'r pererinion cynnar ymweld â hi ac mae'n ddigon posib mai oddi yma y byddent yn hwylio i Ynys Enlli, yn ogystal ag o Borth Meudwy. Roedd y madredd yng Nghapel Mair (Mair y Môr) ar ben yr allt yn hwylus i gadw cyrff y meirw a ddymunai gael eu cladd ar Enlli. Er peryglon cerrynt y Swnt mae modd hwylio oddi yma'n syth ar ei draws i Fae'r Nant ar Enlli ar bob llanw.

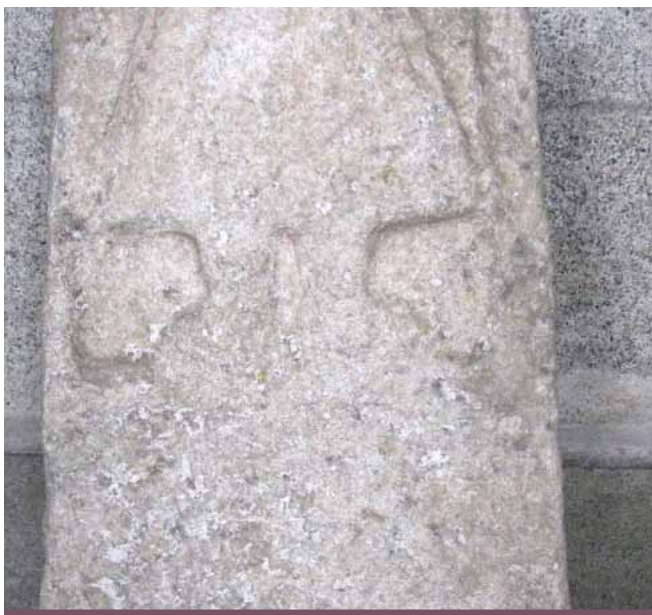
Yn ôl traddodiad ymwelodd Mair â hi ar gefn ceffyl gwyn. Suddodd traed y ceffyl yn y graig gan adael ôl ei garnau ynddi. Yfodd Mair o ddŵr y ffynnon ac wrth bwysu ar y graig gadawodd hithau ôl ei llaw yno.

Caiff yr hafn sy'n rhedeg i lawr at y ffynnon, lle mae'r Grisau Mair, ei galw yn Ogof y Gath ac ar y llechwedd i'r dwyrain mae carreg amlwg. Dyma Faen Melyn Llŷn (Insert (SH 13902525) a roddodd ei enw i gwmwd canoloesol Llŷn, sef Cymydaen. Cafodd ei anfarwoli gan Dafydd Nanmor wrth ddisgrifio gwallt Llio:

'Mewn molawd o aur a melyn

Mae'n un lliw â'r maen yn Llŷn.'

Olion Cynnar Cristnogaeth

Carreg fedd gyda gwisg pererin arni (Ynys Enlli)

Ymhlith tystiolaeth fod Cristnogaeth wedi cyrraedd Llŷn yn gynnar mae amryw o gerrig coffa. Y rhai mwyaf arwyddocaol yw'r ddwy welir yn eglwys Aberdaron, sef Cerrig Anelog. Yng nghapel Ynys Enlli mae dwy garreg o'r cyfnod hwn, un yn garreg fedd mae'n debyg a'r llall yn garreg a chroes arni. Mae carreg a chroes arni yn Eglwys Llangwnnadr hefyd.

Gyda'r Rhufeiniad y daeth Cristnogaeth i Brydain erbyn diwedd y 5edG. Mae'n bosibl bod crefydd wedi ymledu i Llŷn trwy genhadaeth y 'seintiau'. Nhw oedd y pererinion cenhadol a fyddai'n crwydro gan sefydlu llannau yma ac acw. Mae'r ffynhonnau sanctaidd a'r meini Cristnogol cynnar yn dystiolaeth o hynny.

Dydi pob carreg ddim yn coffáu Cristnogion ac roedd yn arferiad hefyd i droi safle yn un Cristnogol trwy roi arysgrif a chroes ar garreg o gyfnod cynharach. Mae Nash-Williams yn cyfeirio at y ddau ddsbarth hyn o'r cerrig.

Cerrig beddau yw'r Cerrig ag arysgrif arnynt yn coffáu offeiriad neu wŷr o uchel dras gan amlaf. Yr iaith Lladin neu Ogam a gâi eu defnyddio a llwyddant i daflu cryn oleuni ar fywyd y cenedlaethau Cristnogol Cynnar.

Yn Llŷn ceir nifer o gerrig o gyfnod cynnar Cristnogaeth.

- Cerrig Alitorius a Melitus, Eglwys Llanaelhaearn (SH 38704480)
- Carreg Plas Bach, Ynys Enlli (SH12072214)
- Cerrig Anelog, Eglwys Aberdaron, (SH17332637)
- Cerrig Penprys, Plas Glyn y Weddw, Llanbedrog, (SH 329314)
- Carreg Melus, Eglwys Llangian (SH29562894)
- Carreg Llannor, Eglwys Llannor (SH35393727)

Mae enghreifftiau o gerrig â chroesau arnynt yn brin yn Llŷn. Mae'r rhain o'r 7fed i'r 9fedG pan oedd Cristnogaeth wedi ymledu led-led Cymru.

- Carreg Groes, Eglwys Llanaelhaearn (SH 38704480)
- Carreg Groes, Pistyll (SH 31974182)
- Carreg Hendy, Ynys Enlli (SH12072214)
- Carreg Croes Goch, Llangwnnadr (SH 20883322)

Cerrig Anelog (SH 17332637)

Cyfarwyddiadau: Yn Eglwys Aberdaron yng nghanol y pentref

Cawsant eu darganfod ar lethrau Mynydd Anelog. Mae'n debyg mai ar dir Gors, Anelog (SH 156274) mae Capel Anelog wedi'i leoli, safle clàs Aberdaron. Yng Nghefnamwlch, Tudweiliog y cawsant eu gwarchod cyn eu symund i eglwys Aberdaron. (Linc: Eglwys Aberdaron)

Mae'n debyg bod yr arysgrif arnynt yn dyddio yn ôl yn ddiweddar yn y 5edG neu'n gynnar yn y 6edG.

Mae'r arysgrif ar un, sef VERACIUS/PBR/HIC/IACIT yn coffáu offeiriad o'r enw Veracius, ond gall fod yn sant Gwyddelig â'i enw'n gyfystyr â'r enw Berach.

Ar y llall mae'r arysgrifen: SENACUS/PBR/HIC/IACIT/CVMMVLITIV/FRATRVM sy'n nodi bod Senacus, yr offeiriad yn gorwedd yno 'gyda llu o frodyr'. Mae hyn yn tystio bod cymuned niferus yng Nghapel Anelog a bod pererinion yn brysur yn yr ardal. Roedd tair pererindod i Enlli yn gyfystyr ag un i Rufain.

Awgryma un archeolegydd fod pobl wedi camddarllen a chamddehongli'r ysgrifen Lladin aneglur. Hyn meddai sy'n gyfrifol am y gred bod ugain mil o saint wedi'u claddu yn Enlli.

Caiff Senacus yn Gymraeg ei ddehongli fel Hunog ac yn ddi-ddorol mae fferm o'r enw Bryn Hunog (SH 20103090) yn Rhoshirwaun.

Cerrig Ynys Enlli (SH 12072214)

Cyfarwyddiadau: Dilynwch y lôn tua'r gogledd ar Ynys Enlli ac ewch i'r capel sydd ar y dde.

Carreg Hendy

Dywed Nash-Williams ei bod o gyfnod 7fed i'r 9fedG. Arni mae croes linol â barau croes byrion arni a allai fod yn gaead bedd. Cafodd hon ei symud o fynedfa ysgubor Hendy (SH 12002220) i dŵr yr abaty (SH 12012217) ac yna i'w harddangos yn y capel.

Carreg Plas Bach

Mae'n ddyddio o'r 10fed i'r 11fedG. Mae'r arysgrifen ganlynol arni yn darllen ar i lawr ond mae'r ystyr yn aneglur - JESILLI(?)MAR:QUEN.

Yn ôl Dyddiadur Enlli roedd y garreg hon ym Mhlas Bach (SH 11922174) yn 1882.

Carreg Croes Goch, Llangwnnadr (SH 20883323)

Ar wal ddeheuol o fewn Eglwys Llangwnnadr mae'r groes hon i'w gweld ac mae wedi'i sgythru i garreg. Mae wedi'i dyddio o'r 6edG. Daeth i'r golwg wrth wneud gwaith ar yr adeilad yn 1940. Yn wreiddiol roedd wedi'i phaentio'n goch ac mae arlliw o'r lliw i'w weld arni o hyd.

Gall hon fod yn garreg fedd i Gwynhoedl, nawddsant yr eglwys. Ar un o bileri'r eglwys yn y rhan ogleddol cawn wybod bod Gwynhoedl wedi'i gladdu yno. Cafodd carreg i'w goffâu ei darganfod rhwng y ddau faen hir yn Nhir Gwyn Llannor ond maent bellach yn Oriel Plas Glyn y Weddw.

Capel Mair, Uwchmynydd (SH 13922534)

Olion Capel Mair ar y dde

Dilynwch y ffordd o Aberdaron trwy Uwchmynydd ac i dir yr Ymddiriedolaeth Genedlaethol – 'Mynydd Mawr'.

Dim ond ffurf ei olion ar dywydd sych sydd i'w weld bellach. Mae wedi'i leoli yn agos i ben y grisiau sy'n arwain i lawr at Ffynnon Fair yn Uwchmynydd.

Dyma gapel gorffwys y byddai'r pererinion yn ei ddefnyddio wrth aros eu tro i groesi i Ynys Enlli. Byddent yn croesi o Ogof y Gath, ger Ffynnon Fair ar draws y Swnt i Fae'r Hendy ar Enlli. Câi ei ddefnyddio hefyd fel capel i gadw'r cyrff yn ddo cyn croesi ar dywydd teg i'r ynys i'w claddu.

Mae llun o'i adfeilion yn 1777 gan Moses Griffith, yr arlunydd fu efo Thomas Pennant ar ei deithiau o gwmpas Cymru.

Dilynwch y Stori...

Darganfyddwch fwy am fannau sanctaidd drwy ymweld â Eglwys Sant Hywyn, Aberdaron.